

Waarheid en leugen in de roman

Hans Weigand

Uit: *Na-apers en zondebokken. Over waarheid en leugen in de roman* Cahier 36. ICS/Boekencentrum Zoetermeer, 2001.

Wat is de overeenkomst tussen de verhalen van Jozef, in het bijbelboek Genesis, de mythische Oedipus en Hercule Poirot? Hoe kan een roman waarheid of leugen spreken als we weten dat het om fictie gaat? Waarom zijn mensen zo gewelddadig? Voorwaar geen gemakkelijke vragen die aan bod komen in het gedachtegoed van de Franse denker René Girard. Maar het is de moeite waard.

René Girard werd geboren in 1923 in Avignon. Na de oorlog vertrok hij naar de Verenigde Staten, waar hij les heeft gegeven aan verschillende universiteiten. Sinds 1981 doceert hij Franse taal, letterkunde en cultuur aan de universiteit van Stanford in Californië. Als katholiek gedoopt, leefde hij naar eigen zeggen twintig jaar als nihilist met grote bewondering voor Nietzsche. Aan het eind van de voorbereiding van zijn eerste boek, in de loop van 1960, kwam hij opnieuw in contact met de bijbel en tot een persoonlijke relatie met God. Hij keerde toen terug naar de katholieke kerk. Voor Girard is sindsdien zijn wetenschappelijk werk niet meer te scheiden van zijn geloof, hoewel hij zijn stellingen altijd zo neutraal mogelijk heeft verwoord.

In dit CAHIER wordt uitgebreid ingegaan op de literatuurbenadering van Girard. Het eerste hoofdstuk geeft een korte inleiding in zijn werk. Daarna worden in de hoofdstukken van Sonja Pos, Nancy Hoogsteder, Jaap Goedegebuure en Sandor Goodhart uitgebreide voorbeelden gegeven aan de hand van moderne twintigste-eeuwse literatuur. Over het algemeen is deze redelijk bekend en toegankelijk. Bovendien werd Girard in het verleden wel verweten dat zijn opvattingen alleen toepasbaar waren op de negentiende-eeuwse romantiek. Hoewel dit bezwaar allang gelogenstraft is – ik denk met name aan de uitgebreide studie van Shakespeare, *A Theater of Envy* (1990) -, is het daarom goed ook eens nieuwe terreinen aan te boren.

Deze inleiding bestaat uit drie delen. Eerst kijken we naar de problematiek van de navolging zoals deze naar voren komt in de roman. Vervolgens bezien we wat dit betekent voor de literatuur. Aan de orde komt Girards onderscheid in romantische en romaneske literatuur en waarom hij spreekt over waarheid en leugen in de roman. Daarna stappen we over op de problematiek van het geweld en wat de gevolgen daarvan zijn voor het lezen van de mythen en van de bijbelse openbaring.

1. Navolging

De aanleiding voor Girards eerste boek (*De romantische leugen en de romaneske waarheid*, 1961) was de ontdekking dat twee verhalen, die in een heel verschillende tijd en stijl waren geschreven, dezelfde structuur hadden. Het gaat hier om het verhaal van *De ongepast nieuwsgierige* dat we vinden in de roman *Don Quichot* van Cervantes en het verhaal van *De eeuwige echtgenoot*, van Dostojewski.

De ongepast nieuwsgierige gaat over twee vrienden, Anselmo en Lothario. Anselmo wordt verliefd op Camilla en met goedkeuring en door de bemiddeling van Lothario vraagt hij haar

ten huwelijk. Nadat ze getrouwd zijn doet Anselmo op een dag een vreemd verzoek aan zijn vriend. Om er achter te komen of ze werkelijk trouw is, vraagt hij Lothario om Camilla in verleiding te brengen. Aanvankelijk houdt Lothario het verzoek af, maar na lang aandringen doet hij wat zijn vriend vraagt en uiteindelijk slaagt hij. Het verhaal loopt triest af als de ontrouw bekend wordt. Camilla verdwijnt in een klooster en Anselmo sterft van verdriet.

In het verhaal van Dostojewski verplaatsen we ons naar Petersburg. Weltsjaninow, een rijke vrijgezel, wordt op een dag benaderd door een zekere Pawel Pawlowitsj, wiens vrouw ooit eens maîtresse van Weltsjaninow, zojuist is overleden. Pawel Pawlowitsj is daarop naar Petersburg getogen op zoek naar de vroegere minnaars van zijn vrouw en zijn houding naar Weltsjaninow lijkt obsessief: hij bezoekt hem midden in de nacht, drinkt met hem, kust hem. Als Pawel Pawlowitsj een tweede huwelijk voorbereidt, vraagt hij uitdrukkelijk aan Weltsjaninow om mee te gaan naar het jonge meisje. Met als tragisch gevolg dat uiteindelijk het meisje valt op Weltsjaninow en Pawel Pawlowitsj slechts knarsetandend kan toekijken.

Wat de twee enigszins bizarre verhalen samenbindt is dat in beide gevallen de liefde van de man voor zijn vrouw op een of andere manier niet kan zonder een derde. Waarom is een derde nodig? Pawel geeft geen redenen voor zijn obsessief gedrag en het argument van Anselmo is tamelijk ongeloofwaardig. De structurele overeenkomsten tussen deze twee verhalen brengen Girard ertoe te zoeken naar een overeenkomstig motief. In beide gevallen heeft de man het nodig dat een *ander* de vrouw van zijn keuze begeert. Dit om zijn eigen begeerte te versterken of in stand te houden. Girard noemt de ander het model. De begeerte speelt niet in een eenvoudige subject-object relatie, maar heeft de vorm van een driehoek: subject - model – object. Bij nader inzien komen in de verhalen nog meer driehoeken voor, bijvoorbeeld met Lothario als subject. Lothario verzint het niet zelf dat hij Camilla wil verleiden, maar hij doet het uiteindelijk omdat zijn vriend het wil. In dit geval is Anselmo dus het model voor Lothario.

Uit de twee verhalen en vele andere romans destilleerde Girard het principe van de driehoeksbegeerte, ook wel mimetische begeerte genoemd (mimese = nabootsing), of gewoon navolging. Het gedrag van het subject wordt uiteindelijk niet bepaald door het object van zijn verlangen of door zijn eigen persoonlijkheid en voorkeuren, maar door de navolging van een model. Dit lijkt misschien vreemd en daarom is het goed nog wat meer voorbeelden te geven van navolging. Eén van de bekendste voorbeelden binnen de literatuur is Don Quichot. Zijn leven stond immers in het teken van de navolging van de legendarische ridder Amadis. Die navolging bepaalde wat hij deed en hoe hij aankeek tegen de wereld om hem heen – zodat een scheerbekken opeens een helm kon zijn en windmolens reuzen. Buiten de literatuur kunnen we denken aan Freud met zijn Oedipus-complex, waarbij een jongen zijn vader als model neemt. Of, op weer een ander terrein, is het de econoom Veblen die sprak van ‘conspicuous consumption’, omdat de verlangens van consumenten worden bepaald door de consumptiepatronen van de hogere klasse of van hun omgeving. Of denk ook aan de modellen die aangereikt worden in de tientallen reclameboodschappen die ons dagelijks passeren. En hoe vaak zien we niet dat wanneer kleine kinderen spelen, ze net toevallig hetzelfde speeltje willen hebben. Toevallig? Volgens Girard is dat helemaal niet toevallig. Vergelijkbaar zijn de complicaties in een soap-serie als The Bold and the Beautiful: steeds duiken er weer de driehoeken op en wordt de vrouw (of man) tegelijkertijd begeerd door twee rivalen of juist door allen in de steek gelaten. Huwelijken houden in zo’n klimaat niet lang stand, met als gevolg dat in deze series langzamerhand iedereen al met iedereen getrouwd is geweest.

Het herkennen van de driehoeken is één ding, maar wat heeft dit voor gevolgen? De voorbeelden van Anselmo en Pawel Pawlowitsj geven al aan dat die niet altijd vrolijk zijn. Als we beiden een object begeren dat niet deelbaar is, worden we niet alleen elkaars model maar ook elkaars obstakel. De ander is degene die het object aanwijst als begerenswaardig, maar ook degene die onze begeerte in de weg staat en frustreert. Dit hoeft niet altijd zo te zijn, - het hangt af van de eigenschappen van het object en de afstand tussen subject en model - maar als het voorkomt, spreekt Girard van interne bemiddeling. Dit in tegenstelling tot de externe bemiddeling, zoals we zagen bij Don Quichot of in het algemeen wanneer het model expliciet is en ver af staat. Door die afstand is er in dit type bemiddeling geen sprake van rivaliteit; het model kan goed zijn of slecht (Amadis blijkt een slecht model), maar conflicten zijn uitgesloten. Met name in de negentiende-eeuwse roman tiert de interne bemiddeling welig. ‘De mensen zullen elkanders goden zijn’ is een gevleugelde uitspraak uit die tijd. Voor Girard is dit echter een bittere waarheid, anders dan voor de romantici, die hier zo opgewonden over konden raken.

De interne bemiddeling leidt niet alleen tot rivaliteit, strijd, frustratie en wrok. Ze kan er ook toe leiden dat het object waar het om gaat steeds minder belangrijk wordt en het subject steeds meer gefascineerd wordt door het model. Zoals Pawel Pawlowitsj geobsedeerd wordt door Weltchaninow. Het verlangen naar dit of dat object wordt dan vervangen door het verlangen te zijn als het model. In plaats van dit of dat te *hebben*, wordt het een existentieel verlangen iemand te *zijn*. Omdat de materie er dan steeds minder toe doet, spreekt Girard van metafysische begeerte, maar deze term kan snel verwarring wekken. Waar het om gaat is dat het subject iemand wil zijn en in de context van de interne bemiddeling houdt dit in dat iemand zelf *model* wil zijn: origineel en autonoom. ‘Ik ben ik’, ‘Ik eerst!’ ‘Ik doe wat ik doe en ik doe het zelf’ zijn van die idiomen die in onze cultuur uitdrukking geven aan dit verlangen om model te zijn en zeker geen navolger. Wie in deze existentiële rivaliteit het onderspit delft, is een ‘loser’ en zo wil niemand genoemd worden, zelfs als hij diep in zijn binnenste zichzelf wel zo ziet. Ondanks of juist omdat de subjecten zich steeds heftiger van de ander willen onderscheiden, worden ze steeds meer elkaars dubbelganger.

2. Waarheid en leugen in de roman

Tot zover het begrip navolging en de dynamiek van de driehoeksbegeerte. Er valt uiteraard nog veel meer over te zeggen, maar laten we nu eens kijken naar de manier waarop het in de literatuur terugkomt. Zoals gezegd is het een veelvuldig terugkerend thema in de romanliteratuur. Niet alle romans zijn echter even expliciet. In *Don Quichot* is het thema van de navolging heel duidelijk, niet in het minst omdat de ridder zelf op zijn sterfbed terugkijkt op zijn leven en de navolging van Amadis afzweert. Ook in de romans van Dostojewski zien we regelmatig een ‘bekering’ aan het eind. In bijvoorbeeld *Schuld en Boete* ziet Raskolnikow uiteindelijk de gevolgen in van zijn verlangen om als Napoleon te zijn en hervindt hij de vrijheid in zijn relatie met Sonja. Niet in alle romans zijn de driehoeken echter even duidelijk. In sommige gevallen lijkt er zelfs helemaal geen driehoek te bestaan en lijkt de held volstrekt autonoom. Betekent dit dat er enerzijds mensen zijn – of het nu in werkelijkheid is of in een roman - die autonoom begeren en anderzijds mensen die leven in een relatie van navolging?

Het antwoord van Girard op deze vraag is ontkennend. De literatuur waarin de driehoeksbegeerte naar voren komt, onthult namelijk ook dat het subject in kwestie deze navolging graag zoveel mogelijk verbergt. Voor zijn omgeving en liefst ook voor zichzelf. Zou hij de navolging toegeven, dan kan hij niet meer volhouden origineel en zichzelf te zijn. De problematiek van de interne bemiddeling leidt er dus toe dat het subject eigenlijk niet langer ‘in de waarheid kan leven’, om een uitdrukking van Vaclav Havel te gebruiken. Het

inzien van de waarheid en daarmee kunnen leven is een pijnlijk proces waarvoor de term 'bekering' niet te zwaar is. Een bekering die in de romans van Dostojewski en anderen vaak (maar niet altijd) samenvalt met het begin van de navolging van Christus.

Tegen deze achtergrond biedt Girard een betere verklaring voor de verschillen in de romans. Het gaat niet om twee soorten mensen, maar het gaat om twee voorstellingen. De ene voorstelling wordt ingegeven door de (doorgaans onbewuste) wens de navolging uit het plaatje weg te laten. De andere voorstelling wordt ingegeven door de wens de navolging naar voren te halen omdat dat de waarheid is. Girard spreekt van *romantische* literatuur wanneer het verhaal wel mimetische begeerten weerspiegelt maar de oorsprong ervan (de navolging) weglaat en hij spreekt van *romaneske* literatuur wanneer die oorsprong wel als zodanig wordt onthuld. Dit verklaart ook de titel van zijn boek: De romantische leugen en de romaneske waarheid.

Deze titel getuigt van moed. Veel lezers zullen het op het eerste gezicht vreemd vinden te spreken van *waarheid* als het gaat om fictie. Ook literatuurwetenschappers hebben nogal eens moeite om roman en werkelijkheid met elkaar in verband te brengen. Liever zien ze de roman als een op zichzelf staand iets, een gesloten wereld. Voor Girard is literatuur echter onlosmakelijk verbonden met het leven zelf.

3. Geweld

Tien jaar na de invoering van het begrip 'mimetische begeerte' maakt Girard een tweede grote stap in zijn boek van 1972: Het geweld en het heilige. Eerder hebben we al duidelijk gemaakt dat de interne bemiddeling allerminst leidt tot harmonieuze relaties. Rivaliteit, wrok en geweld zijn natuurlijke gevolgen op alle nivo's van de samenleving. Het 'de mensen zullen elkanders goden zijn' was volgens Hobbes al onlosmakelijk verbonden met het 'homo homini lupus' (de mens is de mens een wolf). Opvallend is overigens dat als het gaat om geweld mensen dit gemakkelijker onderscheiden bij de ander dan bij zichzelf. Hoe graag we ook het 'Ik eerst!' in de mond nemen, bij geweld is het altijd 'Hij begon!'. In zijn analyse van het geweld liet Girard zich inspireren door onder anderen de Griekse tragedies en mythologische verhalen. Hij ontdekte daarin hoe samenlevingen de problematiek van het geweld hanteren. Geweld is niet gemakkelijk te beheersen, zeker niet in een samenleving zonder een sterk juridisch stelsel en een krachtige overheid. Geweld is uitermate mimetisch: de ene klap roept de ander op en voor je het weet is iedereen erbij betrokken. Er is echter volgens Girard één mechanisme dat heel geschikt is om een einde te maken aan het geweld en dat is het gezamenlijk uitdrijven van een zondebok. Onderlinge rivaliteiten en geweld verdelen een samenleving, maar als het mogelijk is de frustraties te richten op een kwetsbaar subject dat unaniem (mimetisch!) wordt uitgedreven of gelyncht, ontstaat er weer vrede. Dat uitgedreven subject noemt Girard de zondebok, naar het bekende zondebokritueel uit Leviticus waarin op de Grote Verzoendag een bok met de zonden van het volk de woestijn wordt ingestuurd. De vrede ontstaat doordat de mensen niet meer tegenover, maar naast elkaar staan. Nu ze zich kunnen koesteren met de gedachte dat het kwaad huisde in die ene (dus niet in henzelf) en met de verwijdering van de zondebok weg is. Maar net zo min als mensen zich voldoende bewust zijn van hun eigen geweld, zullen ze evenmin beseffen wat er ten diepste gebeurt bij het uitdrijven van de zondebok. In feite gaat het om een overlevingsmechanisme en als het werkt kun je er beter niet teveel bij nadenken. Vandaar dat de zondebok achteraf gemakkelijk ook als heiland beschouwd kan worden. Per slot van rekening is hij het die de zonde heeft weggedragen en die op een of andere manier in staat was vrede te geven.

Hierboven gaven we aan dat literatuur verdeeld kan worden in onthullende literatuur (romanesk) en verhullende literatuur (romantisch), afhankelijk van welke voorstelling gegeven wordt van de begeerte en navolging. Op gelijke wijze is nu ook een onderscheid te maken in verhalen (mythen) waarin het zondebokgeweld wordt verhuld dan wel wordt onthuld. Het is misschien het gemakkelijkst om dit te illustreren aan een wat versimpeld voorbeeld.

Wat is de overeenkomst tussen de verhalen van Jozef in het bijbelboek Genesis, Oedipus en Hercule Poirot? Met deze vraag waren we begonnen. Het goede antwoord is: in alle gevallen gaat het om het zoeken van een zondebok. Het verhaal van Oedipus is een mythe verteld vanuit het perspectief van de samenleving, die Oedipus als zondebok uitdreef. Oedipus is een man die ongeveer alles verkeerd deed wat een man verkeerd kon doen. Hij werd uiteindelijk aangewezen als verantwoordelijk voor de pest in de stad Thebe. Gelukkig werd hij ontmaskerd en door hem te verbannen werd de stad gered. Niet de stad was schuldig, maar alles blijkt de schuld te zijn van één man. Het verhaal van Oedipus, zoals weergegeven in de bekende tragedie van Sophokles, is een mythe omdat het een zondebokuitdrijving beschrijft zonder te onthullen dat het gaat om een onschuldige zondebok. Het verhaal van Jozef daarentegen is een anti-mythe. Ook Jozef wordt bijna gelyncht en verdreven door zijn broers en later bij Potifar nog eens beschuldigd en uitgedreven in de gevangenis. Maar het is voor de lezer duidelijk dat Jozef onschuldig is, want zijn broers waren jaloers op hem. De Egyptenaren geloofden misschien dat Jozef wilde slapen bij de vrouw van zijn heer, maar de lezer uiteraard niet. Zowel de broers met hun verhaal over een wild beest als de Egyptenaren blijken zeer bedreven in het schrijven van mythes, maar waar Oedipus voor schuldig wordt gehouden, blijkt steeds Jozefs onschuld. Sterker nog: hij is niet de oorzaak van de hongersnood, maar degene die zowel Egypte als de familie redt uit deze natuurramp.

De verhalen van Hercule Poirot en alle detectives en politseries die dagelijks op onze TV langskomen handelen steeds opnieuw over het zoeken van een zondebok. Er is een schending van de orde (moord, diefstal) en vervolgens moet de schuldige worden gevonden en gestraft. Meestal gaat deze straf samen met het (liefst op het nippertje) redden van de onschuldige die bedreigd werd door de schurk en in deze redding redt de samenleving zichzelf. De overeenkomst tussen Oedipus en Hercule Poirot is het feit dat in beide gevallen gelukkig de schuldige wordt gevonden. Verschillen zijn er ook: bij Oedipus spreekt het orakel, terwijl de gesecculariseerde detective of politieman gebruik maakt van deductie en ‘wetenschappelijke methoden’. Achtervolgsscènes maken het extra spannend, liefst met veel auto’s die achter elkaar aan rijden (zwaan kleef aan). Een mooie uitdrukking van de mimetische processen die het zondebokmechanisme dragen.

Het zondebokmechanisme is voor Girard niet alleen een sleutel tot het verstaan van de mythen, maar wordt voor hem ook de kern van de antropologie. Als samenlevingen gebouwd zijn op het fundament van uitdrijving en geweld, dan moet dat ook in de cultuur terug te vinden zijn. Dat blijkt ook zo te zijn. Heel voor de hand liggend is natuurlijk het offerritueel, dat Girard duidt als een geïnstitutionaliseerde en gecontroleerde herhaling van het uitdrijvingsgeweld. Maar ook sport en spel, het koningschap en vele andere culturele verschijnselen zijn vanuit het zondebokmotief te verklaren. Aangezien het in dit CAHIER gaat om literatuur, wil ik op deze antropologie niet verder ingaan.

4. Nogmaals waarheid en leugen

We zien dus het thema waarheid – leugen terugkomen in de voorstellingen van het geweld. Iemand zou kunnen zeggen: maar in het Oedipus-verhaal is toch geen sprake van

zondebokgeweld? Oedipus is toch geen zondebok, hij is toch echt schuldig? Maar Girard vraagt zich dan af waarom toch in al die mythen steeds weer een enkeling schuldig is aan de vreselijkste dingen. En waarom die enkelingen steeds weer bijzondere kenmerken, zoals letsel aan oog of been. Oedipus heeft verschillende van deze slachtofferkenmerken: hij wordt door zijn vader gehandicapt te vondeling gelegd en opgevoed door een herder. Hij komt de stad later binnen als vreemdeling. Girard wijst verder op verhalen waarin de mythevorming gaande is, zoals verhalen over jodenvervolgingen in de Middeleeuwen. Daarin vinden we dezelfde soort beschuldigingen terug en dezelfde uitdrijving. Maar als wij als moderne lezers deze verhalen lezen, weten we dat de vervolging realiteit waren, maar dat de beschuldigingen (bijvoorbeeld dat de Joden het water hadden vergiftigd of hun kinderen opaten) onderdeel uitmaakten van het vervolgingsproces.

Zijn er dan ook verhalen waarin het zondebokgeweld wel wordt onthuld? Girard stelt dat dit inderdaad het geval is en wel in het bijzonder in de verhalen van de bijbel. De bijbel onthult het geweld, omdat het de gebeurtenissen beschrijft vanuit het gezichtspunt van de slachtoffers. Op deze manier leest Girard de verhalen van Kain en Abel, Jozef, Egypte en Israel, Job en van vele anderen. Op deze manier leest hij de psalmen, zoals dat bijzondere woord uit Psalm 69: *'Zij hebben mij zonder reden gehaat'*. Op deze manier leest hij ook de profeten, die schrijven vanuit het gezichtspunt van het slachtoffer of zelf slachtoffer zijn. Hoogtepunt in het Oude Testament is het verhaal van de Lijdende Knecht uit Jesaja 53: *'Wij echter hielden hem voor een door God geslagene en verdrukte'*. Het meest pregnant komt de waarheid naar voren in het verhaal van Jezus, die al deze Schriften op Zichzelf betrok en de rol van zondebok – het lam dat de zonde der wereld wegdraagt – op Zich nam. Maar wel onschuldig net als Abel, Jozef en al die andere *figurae Christi*: *'Zij hebben Mij zonder reden gehaat'* (Joh. 15).

Zo komt Girard uiteindelijk uit bij de bijbelse oorsprong van waarheid en leugen: aan de ene kant de Geest van de waarheid (Joh. 14-16), de goddelijke Advocaat, aan de andere kant de vader der leugen (Joh.8), die ook de moordenaar is van den beginne, oftewel Satan. Dat de bijbelse verhalen onthullend zijn is geen toeval. De gelovige Girard komt tot de slotsom dat ze geïnspireerd moeten zijn door deze Geest der waarheid. De werking van deze Geest herkent hij niet alleen in de bijbelse geschriften, maar ook in het verdere verloop van de geschiedenis. *Hij zal u de weg wijzen naar de volle waarheid*. Een geschiedenis die niet minder geweld vertoont en vertoont dan daarvoor – misschien wel meer – maar waarin de legitimering en verhulling van dit geweld steeds moeilijker werd en wordt. Jezus roept ons in deze wereld op Hem na te volgen ten einde te ontkomen aan de hel van de interne bemiddeling en het collectieve geweld. *Neemt mijn juk op u en leert van Mij want Ik ben zachtmoedig en nederig van hart. En gij zult rust vinden voor uw zielen*. Wat overigens niet kan zonder de bereidheid om de positie van het slachtoffer in te nemen: *'Wie achter Mij wil komen, die verloochene zichzelf en neme dagelijks zijn kruis op en volge Mij'*.

Voor de volledigheid merken wij op dat het bij Girard dan niet alleen gaat om de waarheid omtrent het collectieve geweld, maar ook om de waarheid aangaande God Zelf. Zo stelt hij ergens dat in het kruis en de opstanding 'God Zich voor de eerste keer in de geschiedenis openbaart zoals Hij werkelijk is'. De theoloog James Allison heeft dit veel verder uitgewerkt in zijn The joy of being wrong. De *waarheid* is in dit geval dat God liefde is en dat Hij Zichzelf belangeloos weggeeft. De *leugen* is dat God een eisende en veroordelende God is die offers vraagt. Joodse gelovigen benadrukken dat de onthulling van deze waarheid eigenlijk al begon in de geschiedenis van het offer van Isaak (Gen. 22). Heel onthullend is mijns inziens ook de gelijkens van de verloren zoon (Luk. 15). Op ontroerende wijze maakt dit verhaal van

Jezus duidelijk dat de liefde van de Vader oneindig veel groter is dan beide zonen zich kunnen voorstellen. Het eisen en veroordelen zit niet in de vader maar in de zonen. De Vader gaat geen competentiestrijd aan, maar nodigt beiden uit tot het feest

5. Besluit

Verschillende lezers zal het inmiddels duizelen. Wat begon als een tamelijk onschuldige vondst van een bepaald thema – de navolging – in romans, blijkt uit te groeien tot een sleutel die de gehele wereldliteratuur zegt te openen en die niet alleen een complete antropologie biedt, maar deze ook nog eens verbindt met de openbaring van God in deze wereld. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel lezers van Girard ergens onderweg afhaken. Maar boeiend is het wel.

Aan degenen die Girards benadering te massief vinden, zou ik de suggestie willen doen onderscheid te maken tussen zijn literatuurbenadering en zijn antropologische uitgangspunten. In zijn literatuurbenadering is het onderscheid tussen waarheid en leugen essentieel. Deze benadering staat tegenover benaderingen die het verhaal beschouwen als autonoom dan wel het laten opgaan in de intenties van de auteur. Als het gaat om de vraag waarover nu eigenlijk wordt gelogen, dan komen we bij Girards antropologische uitgangspunten omtrent navolging, geweld en uiteindelijk God. Hoe overtuigend deze uitgangspunten ook mogen overkomen – aan mij althans - het is niet nodig ervan uit te gaan dat *alleen over deze thema's* gelogen dan wel waarheid gesproken wordt. Dit geeft ons de ruimte om literatuur niet uitsluitend te benaderen vanuit de Girardiaanse thema's, maar open te staan voor nieuwe vormen van waarheid die zich daarin kunnen aandienen.

In dit CAHIER wordt de benadering van Girard toegepast op de twintigste-eeuwse literatuur. Geweld en begeerte zijn van alle tijden, maar de afgelopen honderd jaar nemen ze wel bijzondere vormen aan. Dit geldt zeker voor de uitbarsting van demonisch geweld in de Holocaust. Ook daarover zal het in dit CAHIER gaan. Wat Girard in elk geval duidelijk heeft gemaakt, is dat literatuur niet alleen maar is ter ontspanning en vermaak. Zoals gezegd gaat het uiteindelijk om het leven zelf.

OVERZICHT

De rest van dit CAHIER is als volgt opgebouwd.

In hoofdstuk 2 is een kort interview met Girard opgenomen dat gehouden is tijdens de COV&R conferentie in Antwerpen, eind mei 2000. De vragen aan Girard betreffen met name de literatuur van de twintigste eeuw.

In hoofdstuk 3 past Jaap Goedegebuure de benadering van Girard toe op werk van Hugo Claus. Zijn uitgangspunt daarbij is dat de door Girard beschreven processen, zoals de zondebokuitdrijving, oeroude narratieve structuren zijn die ook in de hedendaagse roman steeds weer terugkomen. En niet alleen in de roman, ook gebeurtenissen als de dood van prinses Diana, worden geduid door middel van deze mythische structuren. Het gaat hier dus niet alleen om mimese (en geweld) *in* de roman, maar ook om mimese *van* de roman: de roman is niet origineel, maar gebruikt het betekenispotentieel dat in onze cultuur is gegeven en dat met name zijn oorsprong vindt in de Bijbel en de Griekse mythologie.

Hoofdstuk 4 handelt over twee verhalen van Kafka. Dit hoofdstuk sluit aan bij het vorige in die zin dat Nancy Hoogsteder het proces van zondebokuitdrijving vertaalt in een schema dat ons kan helpen bij het interpreteren van een verhaal. Het hoofdstuk geeft dus niet alleen aan hoe de Girardiaanse thema's van geweld en navolging in verhalen van Kafka terugkomen, maar ook hoe een lezer deze kan ontdekken.

In hoofdstuk 5 beargumenteert Sonja Pos dat navolging een steeds terugkerend thema is in het oeuvre van W.F. Hermans. Met name in de vroege romans wordt de hoofdpersoon steeds weer geconfronteerd met de rampzalige gevolgen van het navolgen van een slecht model – bijvoorbeeld in de vorm van een opdrachtgever. Interessant is dat in het werk van Hermans er geen romaneske bewustwording en 'beking' (zoals Girard dat noemt) lijkt plaats te vinden.

Hoofdstuk 6 bevat een bijdrage van Sandor Goodhart, een leerling van Girard en thans professor op het gebied van Joodse literatuur aan Purdue University. Goodhart noemt Girard niet, maar zijn bijdrage heeft wel alles te maken met waarheid en leugen in de roman. In een recente roman van Nathan Englander komt indringend de vraag naar voren of er na de Holocaust nog een authentiek jodendom mogelijk is. Kunnen wij (joden en christenen) leven met de waarheid van de Holocaust? De roman is een bezinning op het menselijk geweld (vanuit het perspectief van het slachtoffer), maar roept ook de vraag op met welk beeld van God wij leven.